

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ МОВОЗНАВСТВА ім. О.О.ПОТЕБНІ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

На правах рукопису

Івасик Світлана Григорівна

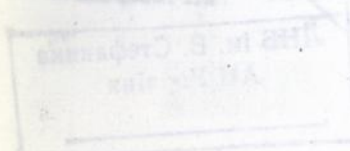
СЕМАНТИЧНІ ТА СИНТАКСИЧНІ ВЛАСТИВОСТІ
ЛІМІТАТИВІВ У СУЧАСНІЙ РОСІЙСЬКІЙ МОВІ

10.02.02. - російська мова

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

КИЇВ -- 1996

АВ 34.321

Дисертація с рукописом.

Робота виконана на кафедрі російської мови Українського державного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова.

Науковий керівник - доктор філологічних наук, професор
Брицин Віктор Михайлович

Офіційні опоненти - доктор філологічних наук, професор
Кочерган Михайло Петрович
кандидат філологічних наук, доцент
Плужникова Тамара Іванівна

Провідна установа - Волинський державний університет
ім. Л.Українки

Захист відбудеться "24" квітня 1996 р. о 10 годині
на засіданні спеціалізованої ради Д 01.92.01. для захисту
дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філологічних
наук при Інституті мовознавства ім. О.О.Потебні НАН України
/ 252001 Київ-1, вул. М.Грушевського, 4 /.

3 дисертації можна ознайомитися в бібліотеці Інституту
мовознавства ім. О.О.Потебні НАН України.

Автореферат розіслано "21" серпня 1996 р.

Учений секретар
спеціалізованої ради
доктор філологічних наук
професор

Handwritten signature

І Г. Шевцова

ЛНБ України ім.В.Стефаніка

00740387 (Т)

AB - 34.327

У сучасній лінгвістиці помітно зріс інтерес до проблем функціонування синтаксичних одиниць. Об'єктом багатьох досліджень, різних за своєю спрямованістю та теоретичними засадами, є функціональні властивості компонентів, що ускладнюють структурну схему речення, характер їх відношень з поширеним цілим.

Завдання такого опису формулювалося багатьма вченими, зокрема В.В.Виноградовим, Г.О.Золотовою, Е.Бенвенистом та ін.

Вивчення синтаксем, що поширюють предикативний мінімум речення, їх функціональної значущості, ролі у формуванні семантичної та синтаксичної структури висловлювання дозволило виділити серед самостійних поширивачів основи речення лімітативні синтаксеми, функція яких полягає у вираженні семантичної умови реалізації змісту предикативної одиниці, в установленні рамок справедливості предикативної характеристики.

Особлива роль даних синтаксем у побудові речення визначила інтерес до їх семантико-синтаксичних властивостей і функціональних характеристик (праці Г.О.Золотової, Л.Б.Лебедевої, О.Б.Сиротиніної, В.М.Брицина, Ч.Чейфа, П.Шахтера, Ч.Лі, С.Томпсона та ін.). Проте зроблені спостереження носять скоріше характер окремих зауважень і обмежуються в основному констатацією існування словоформ, які здатні окреслювати сферу істинності предикативної ознаки, що виражається в реченні. Спеціальних же досліджень, присвячених детальному опису лімітативів, немає. Поняття лімітативності залишається недостатньо розробленим як у теоретичному плані, так і стосовно конкретного синтаксемного складу російської мови. Це і визначило актуальність обраної теми.

Об'єктом дослідження виступають синтаксеми сучасної російської мови, які функціонують як лімітативні ускладнювачі схеми речення.

Мета дослідження полягає в комплексному описі лімітативних синтаксем, у формуванні цілісного уявлення про семантико-синтаксичну природу даних одиниць, їх місце і роль у синтаксичній та семантичній структурі простого поширеного речення.

Відповідно до поставленої мети в роботі необхідно було вирішити такі завдання:

1) обґрунтувати поняття "лімітатив", визначити критерії відмежування досліджуваних одиниць від суміжних синтаксичних явищ;

2) показати роль лімітативних компонентів в організації змісту висловлювання;

3) розглянути основні властивості лімітативних поширивачів, з'ясувати семантико-синтаксичні умови реалізації лімітативної функції різними словформами;

4) встановити реєстр синтаксем, здатних виступати у функції обмежувача обсягу справедливості предикації;

5) виділити та охарактеризувати основні функціонально-семантичні типи лімітативів;

6) дослідити характер сполучуваності лімітативних поширивачів з різними типами предикативних оснор, виявити особливості їх функціонування в різних синтаксичних структурах.

Методи дослідження. Завдання комплексного опису лімітативних компонентів речення визначило застосування головним чином описового методу, який передбачає спостереження над мовними фактами та визначення на основі їх аналізу закономірностей функціонування лімітативних одиниць. У роботі також використовувалися різні прийоми лінгвістичного експерименту, зокрема синтаксичні трансформації (експлікації, імплікації, субституції).

Матеріалом дослідження стали художні твори різних жанрів, газетно-публіцистичні тексти, російські прислів'я та приказки. Як джерело матеріалу використовувалися також дані "Синтаксично-

го словника" Г.О.Золотової.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній

а) здійснено спробу системного опису лімітативних конструкцій у сучасній російській мові;

б) уточнено обсяг поняття "лімітатив";

в) поширено уявлення про інвентар лімітативних синтаксем;

г) дано характеристику основних функціонально-семантичних типів лімітативів;

д) досліджено особливості функціонування лімітативних компонентів та характер їх взаємодії з контекстом.

Теоретичне значення зроблених спостережень та висновків вбачається в тому, що вони є подальшим кроком у розробці питань синтаксису ускладнення речення. Поданий у роботі опис поширив поняття про способи та засоби обмеження сфери діяльності висловлювання.

Практична цінність одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані в наукових дослідженнях з проблем семантико-синтаксичної організації речення, у подальшій розробці синтаксемного репертуару сучасної російської мови, а також у вузівській практиці при вивченні синтаксису простого речення, при читанні спецкурсів і проведенні спецсеінарів із семантики та синтаксису російської мови.

На захист виносяться такі положення:

1. Компоненти, які поширюють предикативну основу, не завжди вкладаються у традиційну схему розподілу словоформ на члени речення.

2. Значний розряд самостійних поширивачів основи речення складають лімітативи, функція яких полягає у встановленні простору, в межах якого є істинною головна предикація. Словоформи та синтаксичні конструкції, які виражають лімітативні відношен-

ня, являють собою систему мовних засобів, об'єднаних на основі семантичних та граматичних принципів.

3. Займачи периферійну позицію в синтаксичній структурі речення та функціонуючи в більшості випадків як структурно не-обов'язковий компонент, лімітативні одиниці відіграють важливу роль у формуванні змісту висловлювання. Вони виражають семантичну умову предикативного співвіднесення основних компонентів моделі. У результаті встановлення внутрішніх змістових зв'язків лімітативних конструкцій з основою речення перші одержують імпліцитно виражену модально-часову характеризованість.

4. У семантичному плані лімітативи неоднаково співвідносяться з структурно-змістовою основою речення. В залежності від характеру цього співвідношення розрізняються два основних типи лімітативних ускладнювачів: обставинні лімітативи та суб'єктні лімітативи.

5. У взаємодії з семантикою основи речення лімітативні परिривачі іноді набувають додаткових змістових відтінків, що зумовляє їх віднесення до синкретичних синтаксем.

Апробація. Матеріали дослідження обговорювалися на підсумкових наукових конференціях професорсько-викладацького складу кафедри російської мови Українського державного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, на спільному засіданні відділу російської мови Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України і відділу теорії мовної комунікації та соціолінгвістики Інституту української мови НАН України.

Різні аспекти розглянутої проблеми відбито в чотирьох публікаціях.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, бібліографії, списку використаних для аналізу мовного матеріалу джерел, списку умовних скорочень.

У вступі обґрунтовується актуальність теми, визначаються мета і завдання роботи, її наукова новизна, теоретичне та практичне значення, характеризуються методи дослідження та джерела фактичного матеріалу, формулюється положення, що виносяться на захист.

У першому розділі "Семантико-синтаксичні властивості та функції лімітативів" виявляється специфіка лімітативних компонентів, простежуються підстави виділення даних одиниць, розглядаються їх основні властивості та роль в організації змісту висловлювання, встановлюються фактори, що впливають на формування лімітативної функції в самостійних поширивачів предикативного ядра речення.

Лімітативи являють собою компоненти речення, що обмежують ситуативний простір, в якому є істинною предикативна основа речення. Такі поширивачі структурної схеми визначають сферу реалізації предикативної ознаки, обмежують обсяг справедливості висловлювання. Наприклад: Избыточное тепло при недостатке влаги сжигает растительность (В. Пісков). Виділена синтаксема позначає простір, в якому є правильною або в якому існує подана пропозиція.

Функція лімітативних компонентів пов'язана з вираженням додаткової предикації: уточнювачі предикативні відношення, які встановлюються між головними членами речення, вони здатні імплікувати вторинний предикат або називати додатковий суб'єкт.

Лімітативні одиниці відіграють важливу роль у формуванні семантичної структури висловлювання. Якщо в синтаксичному плані використання таких форм, як правило, факультативне, то в семантичному відношенні вони є необхідним компонентом висловлювання, наявність або відсутність якого відбивається на істиннісних властивостях речення.

Функціонування лімітативів виявляється тим чи іншим чином пов'язане з референцією речення: визначаючи ситуативний простір, в якому реалізується позначуване у висловлюванні, вони обмежують сферу дії референції. Вилучення словоформ, які виконують лімітативну функцію, може привести до зміни референтного центру або меж референції даного речення. Пор.: В своєм углу и крот зорок (В. Даль) и Крот зорок. Прийменниково-відмінкова конструкція в своєм углу називає простір, за межами якого пропозиція стає неправильною.

Таким чином, лімітативи залучаються в механізм референції загальних речень, окресливши сферу, для якої висловлювання є істинним. Речення такого типу являють собою підклас загальних висловлювань з обмеженою (локалізованою) зоною референції, протиставлений універсальним висловлюванням, які не мають зазначених обмежень.

Серед основних властивостей лімітативних компонентів слід назвати їх переважне вживання в реченнях з позачасовими предикатами, які відтворюють узагальнену, неактуальну ситуацію. Вживаючись у реченнях, в яких предикати приписують суб'єкту будь-які постійні властивості, ознаки, звички, лімітативні синтаксиси вказують на обмеження вияву даних властивостей певним простором (умовним, ситуативним, локальним, темпоральним, суб'єктивним тощо). Наприклад: В безнравственном обществе все изобретения, увеличивающие власть человека над природою, - не только не блага, но несомненное и очевидное зло (Л. Толстой).

У реченнях, які можуть мати темпоральне прочитання, лімітативи відіграють роль дезактуалізатора, вказуючи на потенційні, а не на наявні у певний момент умови, за яких може спостерігатися реалізація ситуації, що складає основний зміст висловлювання. Наприклад: У хорошего хозяина и конь сыт (В. Даль).

Як правило, лімітативні поширивачі займають актуалізуючу позицію. Їх звичайне положення – це абсолютний початок речення. Наприклад: Без хорошого розговора – что за жизнь! (А.Чехов). Вживання лімітативних конструкцій у тематичній позиції підкреслює відносну змістову та синтаксичну самостійність даних одиниць, надає їм ознаки топікоподібного ускладнювача схеми, що визначає ситуативний простір, в якому є правильною інформація, що міститься у предикативному центрі. Під топіком ми розуміємо складову речення, яка встановлює та задає той поняттєвий контекст, де має місце виражена в реченні предикація.

Обмеження сфери справедливості висловлювання досягається за допомогою різноманітних засобів. Вивчення складу синтаксичних форм, які здатні окреслювати обсяг предикації, показало, що діапазон синтаксем, які виступають у названій функції, є достатньо широким. Найчастіше лімітативи виражаються відмінковими формами без прийменників та з прийменниками. Значно рідше у цій функції вживаються прислівникові синтаксеми.

Аналіз конструкцій з лімітативами виявляє їх неоднорідність і в плані семантики. Залежно від семантичних властивостей лімітативних компонентів, характеру їх співвідношення з основою видається можливим виділити два основних семантичних типи лімітативів: обставинні та суб'єктні. Їх дослідженню присвячені відповідно другий та третій розділи дисертації.

Вирішення проблеми функціонування лімітативних поширивачів потребує з'ясування умов їх сполучуваності та характеру відношень із структурно-змістовою основою речення. Лімітативи включаються в моделі з різним типовим значенням та різною структурою. Можливість або неможливість сполучуваності лімітативних форм з основами того чи іншого типу зумовлена як семантичним змістом останніх, так і значенням самих лімітативних компонен-

тів. Для поширивачів, що містять вказівки на різного роду обставини, характерна ширша, хоч і не безмежна сполучуваність. Обставинні форми здатні поєднуватися як з дієслівними, так і з іменними предикативними конструкціями. Лімітативні синтаксеми з суб'єктною семантикою зустрічаються переважно в іменних моделях.

У другому розділі "Семантико-функціональний аналіз лімітативних конструкцій з обставинним значенням", що складається з семи параграфів, розглядаються особливості функціонування обставинних лімітативів, визначаються їх семантичні різновиди, досліджується характер відношень та умови сполучуваності з основою висловлювання.

Обставинні лімітативи обмежують сферу реалізації предикативної ознаки вказівок на різні зовнішні ситуації, явища, властивості: час, місце, обстановку, супровідну ситуацію, умову, причину, критерій порівняння тощо. Наприклад: В обществе, где презирается истинное красноречие, царит риторика, ханжество слова или пошлое красноречие (А.Чехов); На восходе ромашка не пахнет, а только мерцает бисеринками росы (В.Солоухин).

Поширивчи базову предикацію, лімітативні обставинні синтаксеми вступають з основою речення в різні відношення як на денотативному, так і на сигніфікативному рівні семантичної структури.

На денотативному рівні обставинні лімітативи пов'язані зі структурно-змістовою основою відношеннями або взаємної незалежності, або однієї залежності. Ці відношення є відображенням певних відношень між декількома ситуаціями реальної дійсності. У відношення взаємної незалежності, як правило, вступають прийменниково-відмінкові конструкції зі значенням часу, місця, обстановки. Вони вказують на явища супровідного характеру. На-

приклад: Под грозой – моя песня, как туча, темна, На заре – в ней заря отражается (Я. Полонський). Подібні синтаксеми можна визначити як фонові лімітативи, функція яких полягає у створенні фону, "куліс" висловлювання.

Другу групу складають лімітативи, що виступають по відношенню до основи як компоненти зумовлюючого характеру. До них належать конструкції зі значенням умови, причини, підстави тощо. Дані словоформи перебувають із основою речення у відношеннях однієї семантичної залежності. В їх значенні міститься вказівка на фактори, що зумовлюють певний семантичний зміст решти висловлювання. Наприклад: Без дождика люди не могут жить (А. Чехов).

На сигніфікативному рівні семантичної структури речення, тобто на рівні граматичного значення, обставинні лімітативи виступають як компоненти, що імпліцитно виражають додаткову предикацію. Такі синтаксеми здатні імплікувати або вторинну предикативну ознаку, що відноситься до суб'єкта висловлювання, або цілу пропозицію з власним суб'єктом та предикатом. Це характерно перш за все для конструкцій, які утворюються абстрактними іменниками з пропозитивною семантикою. Додатковий модально-часовий план можуть імплікувати і конкретні іменники. Наприклад: Польнь после меду горче самой себя (В. Даль). В подібних реченнях спостерігається еліпсис предикатного слова.

Обставинні лімітативи виражаються переважно прикметниково-відмінковими формами іменників. В деяких випадках досліджувані компоненти, зокрема локативні та темпоральні лімітативи, можуть бути представлені і прислівниками.

Аналіз обставинних поширшвачів, здатних виконувати лімітативну функцію, дозволив виділити серед них такі основні групи, що відбивають найзагальніші семантичні ознаки: локативні, тем-

поральні, супутньої характеристики, умовні, причинові, ліміта-
тиви зі значенням критерієв порівняння або кваліфікативної оцін-
ки.

1. Локативні лімітативи конкретизують вияв дії чи ознаки за
місцем їх локалізації, створивши тим самим своєрідний фон ситу-
ації, що складає основний зміст висловлювання. Такі синтаксеми
позначають простір, у межах якого вважається справедливою ін-
формація предикативного центру. В залежності від контексту про-
стір може мислитися як конкретний предмет чи місце, яким обме-
жується протікання дії, як місцеположення чого-небудь, як пев-
ний ситуативний простір, як ідеальний простір, поданий як сфе-
ра, куди належать будь-які абстрактні поняття. Наприклад: В
Москві все русское становится понятнее и дороже (В.Солоухін);
В искусстве, как и в жизни, ничего случайного не бывает (А.Че-
хов). Значення просторової віднесеності часто ускладнюються до-
датковими відтінками часу та зумовленості, що більш за все ха-
рактерне для іменних моделей.

2. Темпоральні лімітативи, співвідносячи референцієв загаль-
них висловлювань з яким-небудь періодом часу, встановлюють ча-
сові межі правильності предикативної характеристики. Наприклад:
Осенью, во время ненастья, лес имеет особенно унылый вид (В.Ар-
сен'єв); ...время в ранней молодости длится гораздо дольше
(І.Одоевцева). Темпоральні лімітативні поширвачі можуть вказу-
вати як на визначені, так і на невизначені часові межі проті-
кання процесів, що позначаються основою висловлювання. Необхід-
но підкреслити, що вживання темпоральних лімітативів більшою
мірою, ніж інших типів лімітативних одиниць, залежить від ха-
рактеру предиката, що пояснюється їх взаємодією з категорією
часу на предикативній осі.

3. Лімітативи зі значенням супутньої характеристики, поряд з

локативними та темпоральними лімітативними одиницями, належать до поширвачів, що утворюють фон висловлювання. Такі компоненти називають події, стан, явища, що супроводжують ситуацію, яка складає основний зміст речення, характеризують зовнішню обстановку, середовище, в яких має місце виражена предикація. Наприклад: В єдиненьє величавом Слышнее вам отрадный глас (О.Пушкін).

Вживання в конструкціях, які складають групу самостійних поширвачів зі значенням супутньої характеристики, іменників з процесуальною або ознаковою семантикою утворює передумови поєднання обставинних значень з різними відтінками супроводження.

4. Умовні лімітативи називають явища або події, наявність чи відсутність яких є умовою реалізації основної ситуації, і визначають умовні межі вияву предикативної ознаки. Наприклад: Самые лучшие добродетели без доброты ничего не стоят, а самые худшие пороки с ней прощаются (Л.Толстой). Дані словоформи можуть мати як самостійне умовне значення, так і ситуативне: вони можуть набувати умовної семантики, вживаючись при основах певного типу, зокрема в реченнях з предикатами, що виражаються формою умовного способу, сполученням інфінітива з модальним словом зі значенням можливості, необхідності, формою індикатива зі значенням часової узагальненості, а також в іменних реченнях узагальненого характеру.

5. Причинові лімітативи обмежують зміст висловлювання вказівкою на події або явища, які реалізуються перед основною ситуацією та є її підставою. Наприклад: От долгого дождя и камни мостовой И стены зданий серы (В.Брюсов).

6. Лімітативи, які мають значення критерію порівняння, кваліфікації, називають предмет або явище, стосовно яких дається кваліфікативна характеристика. Обмежувальна функція таких ком-

понентів полягає в тому, що, визначаючи ознаку, яка є підставою для даної оцінки, вони встановлюють простір, в межах якого судження відповідає істині. Наприклад: Мгновение вместе мы были. Но вечность – ничто перед ним (М.Лермонтов); В обезматовчевшем члве уже нет жизни, но на поверхностный взгляд он кажется таким же живым, как и другие (Л.Толстой).

Як свідчать спостереження, обставинні лімітативи не утворюють строго окреслених семантичних груп, у них часто виникають дифузні значення. Контамінація значень в обставинних словосформах спостерігається найчастіше при відсутності спеціалізованих применників. Наприклад: В погоне за славой люди часто забувають о чести (= когда гонятся за славой; если гонятся за славой; так как гонятся за славой).

Важливим для виявлення лімітативної функції обставинних компонентів слід визнати такий фактор, як їх синтаксична позиція в реченні, хоч остання сама по собі, за деякими винятками, не може бути визначальною. Найрідше лімітативне значення виникає в тих випадках, коли обставина знаходиться безпосередньо після присудка. У такій позиції применникові конструкції, безумовно, зазнають деякого впливу з боку присудка, особливо якщо він виражений дієсловом. Це сприяє утворенню синтагматичного об'єднання з контактною препозитивною словосформою, що зумовлює існування перехідних, синкретичних явищ у сфері функціонування розглянутих синтаксичних одиниць.

Однак у більшості випадків навіть у постпозиції такі конструкції не втрачають своєї типової функції, хоч певною мірою вона може послаблюватися під впливом присудка. В препозитивному положенні лімітативна функція таких компонентів є найбільш яскравою.

Рухійною силою у вияві зазначеної функції може бути різне.

мінливе співвідношення членів речення з членами судження. Звичайно дане та нове розподіляється між підметом і присудком або їх групами. В реченнях же з лімітативами розподіл висловлювання на дві основні частини проходить, як правило, по лінії лімітатив - суб'єктно-предикатний комплекс: дане виражає лімітативний поширивач, решта ж висловлювання, яка включає підмет та присудок, - нове, ядро повідомлення. Наприклад: Но в возраст поздний и бесплодный. На повороте наших лет. / Печален страсти мертвый след (О.Пушкін).

У третьому розділі "Функціональна характеристика лімітативних компонентів із суб'єктно семантиком", який складається з п'яти параграфів, досліджуються основні закономірності функціонування суб'єктних лімітативів, аналізується їх роль у формуванні семантичної структури висловлювання, визначаються основні способи вираження суб'єктної лімітації речення.

Суб'єктні лімітативи обмежують реалізацію ознаки чи прояву, названого в структурно-змістовій основі, певною сферою суб'єкта. Такі синтаксеми, називаючи особу (або живу істоту), якої певним чином стосується чи по відношенню до якої певним чином виявляється описана ситуація, тим самим визначають межі застосування головної предикації.

Зведення суб'єктного поширивача, що виконує лімітативну функцію, призводить до поглиблення суб'єктної перспективи речення, перетворює його в складнішу в семантичному відношенні одиницю. За допомогою суб'єктних лімітативів формується додатковий структурно-семантичний план, який обмежує істинність основної ситуації. Зміст такого плану може бути поданий у вигляді окремого речення або частини складного утворення. Наприклад: Для других любовь - развлечение, украшение жизни (В.Каверін) - Другие считают, что любовь - развлечение, украшение жизни. За-

значені речення можна схарактеризувати як полісуб'єктні конструкції.

Одним із шляхів розвитку, нарощування змісту речення є авторизація висловлювання. Авторизовані конструкції являють собою результат взаємодії двох моделей, одна з яких повідомляє про ознаку предмета, а інша – про суб'єкт сприйняття або оцінки цього змісту. При цьому одна модель ніби обрамляє іншу. Наприклад: «Что для презних поэтов было низко, то для Пушкина было благородно; что для них была проза, то для него поэзия» (В.Белінський). Лімітативна функція таких синтаксем полягає в суб'єктному обмеженні простору справедливості оцінки, що міститься у висловлюванні.

При вживанні в реченні суб'єктних лімітативів спостерігається не просто поширення структурно-семантичної основи, а відбувається своєрідне природування до семантики висловлювання, яке імплікує елементи вторинної, додаткової пропозиції. Суб'єктні лімітативні синтаксеми ускладнюють семантичну структуру двоскладних речень, не тільки вводячи в неї додатковий суб'єкт, але досить часто й імплікуючи вторинний предикат.

Особливо наочно це простежується в тих випадках, коли суб'єктні поширивачі мають при собі залежні від них означення. Дана особливість характерна перш за все для речень з лімітативами, які виражаються іменниками, що позбавлені конкретної референтної функції. Такі суб'єктні форми позначаються, як правило, прикметниками, що мають оцінно-характеристичну семантику та здатні імплікувати додаткову предикативну ознаку. Наприклад: «К тому ж и мнения супруга Для добродетельной жены Всегда почтенны быть должны» (О.Пушкін) – «Если жена добродетельна, мнения супруга для нее всегда должны быть почтенны». Наявність означення, яке містить характеристичну інформацію, вказує на те, що си-

туація, описана в реченні, істинна тільки відносно того підкласу, який називається дискрипцією з означенням.

Ступінь ускладнення семантичної структури речення зростає ще більше, якщо суб'єктний лімітатив ускладниться відокремленими означеннями або прикладками. В таких випадках суб'єктні лімітативні форми можуть набувати додаткового обставинного відтінку. Наприклад: Для молодого человека, утомленного жизнью (= так как он утомлен жизнью, если он утомлен жизнью), не убедительны никакие аргументы (А.Чехов).

Виявлення особливостей функціонування суб'єктних лімітативів показало, що функціональні можливості та структурно-семантичні значення розглянутих синтаксем детермінуються взаємодією семантичної структури висловлювання та граматичного значення самої форми. Важливо підкреслити, що характер змістових відношень у реченні багато в чому залежить і від денотативного статусу лімітативного поширвача. При конкретно-референтному змісті суб'єкта форма з суб'єктним значенням може використовуватися як референтний центр висловлювання, суб'єктно-предикатна частина сприймається при цьому як єдине ціле, що описує вияв характерних ознак референта.

Частіше лімітативний компонент виражається іменниками з неконкретною референцією. Самостійне прочитання таких слів виявляє зміст "клас об'єктів (або його частина)". Наприклад: Для полярника Антарктида - родной дом. В таких випадках чіткіше виявляється лімітативна функція суб'єктних поширвачів, що полягає в обмеженні суб'єктної сфери, стосовно якої речення є істинним.

Суб'єктний лімітативний компонент може бути представлений різними способами. Найпоширенішим способом вираження суб'єктного значення є прийменниково-відмінкові форми для + род.в., у +

род.в., з + ор.в. та давальний безприйменниковий. Аналіз вживання цих синтаксем свідчить про диференціацію їх значень та умов сполучуваності з різними предикативними основами. Треба зазначити, що функціональні різновиди суб'єктних лімітативів більшою мірою, ніж обставинні, зумовлені характером предиката.

В окремих параграфах даного розділу розглядаються типові функціональні значення суб'єктних лімітативів стосовно кожної з суб'єктних синтаксем з урахуванням семантико-конструктивних умов їх вживання.

Лімітативна функція у + род.в. найчастіше виявляється в моделях з типовим значенням посесивної наявності, в яких дана форма називає посесивний або квалітативний суб'єкт. Лімітативний поширивач з таким значенням включається як у дієслівні, так і в іменні речення. Наприклад: У людей, живущих самотньо, завжди буває на душі що-небудь таке, що вони охотно бм розказали (А.Чехов); У девушек сон утрений так тонкий... (О.Грибоедов).

Лімітативна функція може спостерігатися у словоформи у + род.в. і в конструкціях оцінного змісту. В таких реченнях досліджувана синтаксема має значення авторизатора, з точки зору якого предикативно кваліфікується предмет або явище. Наприклад: У сильного завжди бессильный виноват (І.Крилов). Нерідко при цьому у компонента у + род.в. може зберігатися і посесивний відтінок. Наприклад: Ти у меня, Яков, золото (О.Купрін). Проте слід підкреслити, що більш продуктивним способом вираження кваліфікуючого суб'єкта є форма з прийменником для.

Вживання синтаксеми для + род.в. як лімітативного компонента спостерігається, як правило, в конструкціях, пов'язаних з оцінними відношеннями. Називавчи "автора" кваліфікативної характеристики, дана словоформа виконує функцію суб'єктного обмеження сфери істинності цієї оцінки. Наприклад: - Ви для нас самая.

сама старая учительница. Нина Семеновна! "Старой учительнице" едва за тридцать (В.Тендряков).

На основі первинної функції суб'єкта оцінки у формі для + род.в. може розвиватися вторинна, похідна функція включення в коло діючих осіб. Це відбувається в тих випадках, коли "автор" характеризує ситуацію, учасником якої він є сам. Наприклад: Много месяцев спустя он [Гумилев] со смехом признавался мне, каким страданием была для него эта первая в его жизни, зло-счастливая лекция (І.Одоевцева).

Лімітативний поширивач для + род.в. може також поєднувати в собі значення авторизатора зі значенням суб'єкта емоційного відношення або сприйняття. Наприклад: Ваш образ теперь вдвойне для меня дорог (І.Тургенєв).

Форма з применником для здатна функціонувати як лімітативний поширивач схеми в моделях з різними типами предикатів. Аналіз мовного матеріалу свідчить про те, що дана синтаксема фіксується переважно в імених конструкціях. Вживання лімітатива для + род.в. у дієслівних реченнях зустрічається набагато рідше. Причому, як показують спостереження, зазначена форма включається частіше в конструкції з екзистенційними предикатами, які в таких випадках здатні ставати своєрідними оцінними предикатами. Речення розглянутого типу можуть містити констатації незначущості, неістотності для суб'єкта, названого формою для + род.в., того чи іншого критерію або протиставлення, тої чи іншої ситуації тощо. Наприклад: А я всю ночь веду переговоры с неукротимой совестью своей... Но для нее не существует время. И для нее пространства в мире нет (Г.Ахматова).

Оцінні відношення, виражені у висловлюваннях з поширивачем для + род.в., мають досить широкий спектр. У реченнях, в яких у ролі предикатів виступають слова, що мають сенс "корисно" /

"шкідливо", дана форма називає бенефіціант, тобто суб'єкт "користі". Наприклад: Там некогда гулял и я, но вреден север для меня (О.Пушкін); Для молодежи полезнее писать критику, чем стихи (А.Чехов). У наведених прикладах повідомляється про користь / шкідливість якого-небудь предмета, явища або події не взагалі, а для визначеного суб'єкта, названого формою для + род.в. При цьому дана синтаксема набуває властивості позначати суб'єктний простір, стосовно якого є правильною подана оцінка.

Аналіз конструкцій з лімітативами, вираженими формою давального відмінка без прийменника, свідчить про різноманітність семантико-функціональних властивостей та конструктивних можливостей. Зазначена форма регулярно використовується як лімітативний компонент у двоскладних реченнях, що повідомляють про факт наявності емоційного відношення між суб'єктом та певною ситуацією. В таких конструкціях словоформа у давальному відмінку називає суб'єкт емоційного відношення до предмета або явища. Наприклад: Дни поздней осени бранят обыкновенно, но мне она мила, читатель дорогой (О.Пушкін). У подібних реченнях лімітатив визначає суб'єктну сферу обмеження відношення, названого предикатом.

Найчастіше давальний суб'єкта відношення обмежує сферу правильності ад'єктивно представлені пропозиції. Близьку функцію форма давального відмінка реалізує і в двоскладних дієслівних моделях, які утворюються дієсловами емоційного відношення, вживаних у характеристичному значенні (наприклад: Зрителям такие фильмы нравятся).

У реченнях з інфінітивом та безособовими дієсловами форма давального відмінка здатна виконувати різні функції. В реченнях, що реалізують схему Inf - Vfзс, давальний безприймниковий виступає ускладненим лімітативним поширвачем, який вста-

новляє межі правильності інформації, вираженої в предикативному центрі. Виділення ж поширеної схеми, що включає давальний суб'єкта, у якого з'являються властивості не підметового семантико-синтаксичного суб'єкта дії, пов'язане з послабленням лімітативної функції.

Функція обмеження відношення до дії, позначеної інфінітивом, досліджувана синтаксема виявляє і в конструкціях з оцінними предикативами. Включення до них давального суб'єкта призводить до виділення простору справедливості оцінки. Наприклад: Как трудно мертвецу среди людей живым и страстным притворяться (О.Блок); Непозволительно думать офицеру армейской пехоты о возвышенных материях (О.Купрін).

На базі цієї лімітативної функції, пов'язаної з позначенням суб'єктної сфери, по відношенню до якої є правильною подана оцінка, у формі давального відмінка може формуватися функція авторизатора, з точки зору якого співвідносяться, оцінюються явища та поняття. Поява у даного компонента вторинної функції кваліфікуючого суб'єкта зближує його з прийменниково-відмінковою формою для + род.в. Проте явище синтаксичної варіантності серед зазначених конструкцій не має всеохоплюючого характеру. В інфінітивно-предикативних реченнях форма давального безпріменникового набула переважного поширення: вона вживається навіть у тих випадках, коли є можливим вибір форми. Відзначена особливість відбиває тенденцію до втрати одного з синтаксичних дублетів.

У двоінфінітивних конструкціях словоформа в давальному відмінку без прийменника має синкретичний характер, визначаючи одночасно суб'єкт оцінки та можливого діяча потенційно, абстрактно представленої дії. Наприклад: - Ему собраться - только подпоясаться, - только и сказала Люба (В.Шукшин). Форма давального

безприйменникового у цьому випадку є засобом обмеження суб'єктного простору, названого інфінітивом.

При основах, що складаються з двох номінативів, давальний суб'єкта вживається як лімітативний ускладнювач схеми, який виконує авторизаційну функцію. Наприклад: Нам целый мир чужбина, Отечество нам Царское село (О.Пушкін). Однак слід зазначити, що в двономінативних моделях оцінного змісту такий спосіб вираження кваліфікаційного суб'єкта непродуктивний. Аналіз фактичного матеріалу дозволив зробити висновок про послаблення позицій давального суб'єкта та розширення уживаності родового з прийменником для за рахунок давального.

В іменних моделях форма давального відмінка може називати суб'єкт, який є "відправною точкою" для зіставлення (наприклад: Кто беден, тот тебе не пара (Ф.Грибоедов)), або суб'єкт, стосовно якого оцінюється предмет чи явище (наприклад: Многописание к лицу не всякому писателю (А.Чехов)). І в тому, і в іншому випадках давальний безприйменниковий обмежує суб'єктну сферу правильності оцінної характеристики.

Суб'єктна синтаксема з + ор.в. виявляє лімітативну функцію, вживаючись головним чином як комітатив, тобто компонент, що позначає співучасника дії. Вказуючи на суб'єкт, присутність якого характеризує предмет або ситуацію, лімітатив з + ор.в. обмежує суб'єктну сферу виразу судження. При цьому даний повіривач може набувати умовного відтінку. Наприклад: С таким товарищем не скучен скучный путь, Веселый - веселее вдвое (В.Луковський).

Важливим умовом виявлення лімітативної функції суб'єктних синтаксем є їх препозитивне положення. В контактній постпозиції з'являється можливість виникнення синкретичних форм, кваліфікацій яких може бути неоднозначною.

У заклічній частині підсумовуються результати проведеного

дослідження, викладається основні узагальнення щодо проблеми функціонування лімітативних одиниць у сучасній російській мові.

Основні положення дисертації відображені в таких публікаціях:

1. Синтаксичне вчення О.О.Шахматова та сучасні проблеми опису синтаксемного складу російської мови // Актуальні питання мовознавства у світлі праць О.О.Шахматова. Матеріали республіканської наукової конференції.- Київ, 1994.- С.56-57.

2. Использование методов трансформации и сопоставления при изучении синтаксических единиц в функциональном аспекте // Актуальные вопросы профессиональной подготовки студентов-филологов. Материалы межвузовской научно-практической конференции.- Сумы, 1993.- С.62-63.

3. Функционирование лимитативных синтаксем в предложении // Языковые единицы в аспекте функционирования. Сборник научных статей.- Сумы, 1994.- С.40-45.

4. Семантико-синтаксические свойства и функции субъектных лимитативов в предложении // Вопросы функционирования русского языка и методики его преподавания. Сборник статей.-Сумы, 1995.- С.42-49.

6444239

Ивасюк С.Г. Семантические и синтаксические свойства типов в современном русском языке.

Диссертация (на правах рукописи) на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.02. - русский язык. Институт языкознания им. А.А.Потебни НАН Украины. Киев, 1996.

В работе исследуются особенности функционирования лимитативных распространителей предикативной основы предложения, их роль в организации высказывания, выясняются семантико-синтаксические условия реализации лимитативной функции разными словоформами. Определяется реестр синтаксем, способных выступать в функции ограничителя сферы справедливости предикации, изучается характер их взаимодействия с контекстом.

Ivasyuk S.G. Semantic and Syntactic Properties of Limitatives in Modern Russian Language.

The research work (on the right of a manuscript) is presented to receive the academic degree of Candidate of Philological sciences in speciality 10.02.02. - the Russian language. National Academy of Sciences O.Potebnya Institute of Linguistics, Kiev, 1996.

The thesis investigates peculiarities of the functioning of limitative components, their role in word order of the sentence, ascertains the semantic and syntactic terms of performing the limitative function, with the help of different forms of words. It defines syntaxems, which are able to fulfil the function of limitation of predication, studies the character of their interaction with a context.

Ключові слова: лімітативна синтаксема, лімітативна функція, загальнореферентне речення.